

SZAKMAI BESZÁMOLÓ (GRANT REPORT)

„A fenomenológia keletkezése” című, PD105101 sz. NKFIH kutatási projekt

Varga Péter András vezető kutató*

1. Összefoglaló	1
2. Az egyes kutatási vállalások részletezése	3
2.1. Magyar monográfiák	3
2.2. Nemzetközi monográfia	4
2.3. A kutatás tanulmányokban bemutatott eredményei	5
2.4. Idegen nyelvű előadások	13
2.5. Magyar nyelvű előadások.....	16
3. Önkéntes többletvállalások (Nemzetközi konferencia, digitális archívum).....	17
FÜGGELÉK: Megvalósíthatósági tanulmány a magyar monográfia nemzetközi kiadási lehetőségéről.....	19
Szakirodalmi hivatkozások (a kutatási projekt keretében készült közleményeken kívül)	23

1. Összefoglaló

Az egyszemélyes posztdoktori kutatási projekt az eredeti kutatási tervben megfogalmazott célkitűzéseket (lásd: *Research Proposal* 3. szakasz) elérte, sőt jelentős részben túl is teljesítette.

---

* Tudományos munkatárs; MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet (Tóth Kálmán u. 4., 1097 Budapest; korábbi cím a kutatási projekt első részének ideje alatt: Országház u 30., 1014 Budapest). E-mail: varga.peter@btk.mta.hu.

Megjegyzés: A projekt időszaka alatt változott a finanszírozó szervezet neve és az előírt tájékoztatási kötelezettségek formája. Az egyes közlemények támogatás-feltüntetési nyilatkozatai a kéziratleadás, illetve korrektúrafázis idején aktuálisan érvényes szervezeti elnevezéseket és előírásokat tükrözik.

Szerzői jogi nyilatkozat: A szakmai beszámoló szövegrészeket tartalmazhat a szóban forgó közlemények absztraktjaiból és egyéb összefoglaló jellegű részeiből. A szakmai beszámoló a szerzői jog által védett és csak a tudományos idézés szabályai szerint használható.

© Peter András Varga, 2018. All rights reserved. No reuse or redistribution (except as mandated by the NKFIH).
Scientific use only!

Elkészült és megjelent egy átfogó témájú magyar monográfia a fenomenológia keletkezéstörténetéről, amelyhez további egy, a projekt előkészületét alkotó elkészült és megjelent magyar monográfia csatlakozik (eredeti vállalás: egy magyar monográfia). Elkészült továbbá egy angol nyelvű monográfia kézirata, melyet a kutatási tervben megfogalmazottaknak megfelelően benyújtottam egy rangos külföldi nemzetközi kiadóhoz bírálatra. Ezen kívül elkészült és megjelent tíz tanulmány, amelyből hét külföldön – pl. az *Oxford University Press* kiadó *Oxford Handbook of the History of Phenomenology* című kötetében vagy a *Husserl Studies* [ESF ERIH 2011 INT1], *Studies in East European Thought* [ESF ERIH 2011 INT1] stb. folyóiratokban –, angol és német nyelven jelent meg (eredeti vállalás: legalább két rangos tanulmány külföldön idegen nyelven és további legalább négy tanulmány bármilyen nyelven). Ehhez csatlakozik két magyar nyelvű és egy külföldi megjelenésű, angol nyelvű recenzió elkészítése és megjelentetése, valamint egy külföldi megjelenésű, idegen nyelvű folyóiratszám (*Horizon. Studies in Phenomenology*) vendégszerkesztése (Witold Plotkával közösen).

A négy évre meghosszabbított kutatási projekt időtartama alatt 18 idegen nyelvű előadást – ebből 15-öt külföldön (13-at személyes jelenléttel: Németország, Egyesült Királyság, Belgium, Hollandia, Ausztria, Csehország, Szlovákia, Lengyelország; 2-t internetes távkapcsolással: USA, Oroszország) – és további 10 magyar nyelvű (műhely)konferencia előadást tartottam (eredeti vállalás: legalább 2 külföldi, idegen nyelvű és további 6 bármilyen nyelvű [műhely]konferencia-előadás). Önkéntes többletvállalásként szerveztem egy nemzetközi konferenciát (Witold Plotkával és egy kollégájával közösen), amelyen 64 előadás hangzott el 16 ország 30 városából érkezett előadótól. A konferencia anyagából egy folyóiratszámot vendégszerkesztettünk. Ezen kívül hagyatékfeltárási célból elkészítettem egy digitális filozófiatörténeti archívumot is.

A kutatás eredményeként kirajzolódott a fenomenológiai filozófia keletkezésének egy korszerű és összetett módszertannal megállapított képe, amelyet két magyar monográfiában, valamint tanulmányokban mutattam be (utóbbiak közül kiemelendő a fenomenológia alapítójának, Edmund Husserlnek a korai filozófiájáról az *Oxford University Press* kiadó *Oxford Handbook of the History of Phenomenology* című kötete számára írt, 28 oldalas tanulmány). A kutatás eredményeit esettanulmányként tömöríti az Edmund Husserl filozófia-felfogásának fejlődéséről írott és bírálatra benyújtott angol nyelvű monográfia-kézirat. A kutatási projekt *spin-off* közleményei új eredményeket tartalmaznak a fenomenológia alapítójának, Edmund Husserlnek korai filozófiájáról és annak gyökereiről, a korai fenomenológia és korának akadémiai környezete közti interakciókról, a fenomenológia keletkezéstörténetének megrajzolásához szükséges filozófiatörténeti módszertanról, valamint a korabeli magyar

filozófia részvételéről a fenomenológia keletkezésének egyetemes filozófiatörténetéről. A projekt nemzetközi és magyar konferenciaelőadásai a projekt közleményeinek előkészítését és a tézisek különböző szakmai fórumokon történő diskusszióra bocsátását szolgálták.

A projekt az eredeti kutatási tervben (lásd: *Research Proposal*, 3. szakasz) vállalt célokat mind teljesítette, sőt többségükben túlteljesítette; azonban két részletben összesen egy évvel meg lett hosszabbítva, ami – a projekt elhalasztott kezdésével együtt – az eredeti munkaterv ütemezésének értelemszerű módosítását tette szükségessé az aktuális kutatási feltételek fényében. A változatlan célok teljesítésének menetrendbeli változásait az egyes időközi jelentésekben és a két hosszabbítási kérelemben konkretizáltunk.

2. Az egyes kutatási vállalások részletezése

2.1. Magyar monográfiák

A kutatási tervben vállalt átfogó magyar monográfia előkészületeként jelent meg az A fenomenológia keletkezése című, 270 oldalas monográfia (Cogito könyvek 9. Budapest: L'Harmattan, 2013, ISBN: 978-963-236-726-2). A könyv, aminek kéziratát közvetlenül az OTKA PD pályázat benyújtását követően készítettem és a Magyar Filozófiai Társaság, ELTE BTK Filozófiai Intézet és ami a L'Harmattan Kiadó Cogito-díjának elnyerésével jelenhetett meg még az OTKA PD-projekt kezdete előtt, a jelen kutatási projekt „előmunkálatát alkotja” (amint ez a könyv kolofonjában szerepel). Ebben a munkában különösen a fenomenológia keletkezéstörténetének azon fejezeteivel foglalkoztam, melyek a modern magyar szakirodalom vonatkozó összegzéseiben (ULLMANN 2007; OLAY – ULLMANN 2011) kisebb hangsúllyal szerepelnek (pl. Franz Brentano és a Brentano-iskola, Edmund Husserl-útja a *Logikai vizsgálódásokhoz*, Martin Heidegger Husserl-recepciója kettőjük személyes találkozását megelőzően), valamint a nemzetközi fenomenológiatörténeti szintézisekben (SPIEGELBERG 1960; SPIEGELBERG – SCHUHMANN 1982; MORAN 2000) sem szerepelnek a fenomenológia keletkezéstörténetének integráns részeként (pl. Bernard Bolzano filozófiája és annak diffúz közvetítődése a heterodox Brentano-tanítványok körében), így teremtve meg a lehetőséget a fenomenológia keletkezéstörténetének a kutatási tervben vállalt szintetikus összefoglalására egy magyar monográfia keretében.

A kutatási projekt során készült, A fenomenológia keletkezéstörténete mint filozófiai probléma című, 272 oldalas, különálló monográfia (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018, ISBN: 978-963-416-105-9) a fenti előmunkálat háttére előtt egyrészt arra tesz kísérletet, hogy megrajzolja a fenomenológia keletkezéstörténetét ezen történet nemtriviális

bonyolultságú történeti-fogalmi értelemalakzatainak szofisztikált filozófiatörténet-írási módszertannal történő vizsgálata révén, másrészt saját történetírói feladatán túl a közvetlen filozófiai relevancia igényével is fel kíván lépni, amennyiben arra is törekszik, hogy feltárja e történeti kérdés filozófiai tétjét. Egy filozófiatörténet-elméleti bevezetést követően a kötet vállaltan történeti módszerrel vizsgálja a fenomenológia keletkezésének eseménytörténeti és egyetemtörténeti kontextusait, a Fenomenológiai Mozgalom létrejöttét övező komplex történeti-fogalmi értelemalakzatokat, a korai fenomenológia viszonyát a kor természettudományos gondolkodásához és *mainstream* filozófiájához, valamint a fenomenológia keletkezéstörténetének befejeződését az első világháború idején. Az utolsó fejezet egyben annak rekonstruálására is vállalkozik, hogyan jutott el Edmund Husserl, a korai fenomenológia központi gondolkodója egy különös irányból a filozófiatörténet fenomenológiai elméletének kapujába. A filozófiatörténetre irányuló elméleti reflexió ezáltal azon sajátosság témák egyikeként mutatkozik meg, amellyel a fenomenológia hozzájárulhat a kortárs filozófiához.

2.2. Nemzetközi monográfia

A kutatási projekt során elkészült egy önálló nemzetközi monográfia kézírata, amelyet a vállalatoknak megfelelően benyújtottam bírálatra egy külföldi nagy tudományos kiadóhoz. Megjelenése esetén a mű tudomásom szerint az egyetlen könyv-hosszúságú vizsgálódás lenne Edmund Husserl filozófiafogalmáról, amely rekonstruálja Husserl filozófiafogalmának eredetét az életmű korai részében, átalakulását az első világháború idején, jelenlétét Husserl késői fenomenológiájában és jelentőségét a filozófiatörténet mint fenomenológiai téma számára. A munka eddig kevésbé vizsgált kézíratos anyagokat is felhasznál, melyeket biográfiai és mikrotörténeti elemzésekkel párosít. Az egyes fejezetek előmunkálatait külföldi előadások szolgálták (2. fejezet: [NE11], 5. fejezet: [NE12], 10.2.c. szakasz: [NE4], általánosan: [NE16]), illetve egyes *spin-off* téziseket külföldi (3. fejezet: [NE18]) és magyar (3. fejezet: [ME8], [ME10]) konferenciákon is képviseltem.

A könyv kiinduló felvetése szerint korai fenomenológusok és késői követők számára a fenomenológia vonzereje egyaránt abban rejlett, hogy az egy tartalmilag meghatározatlan módszer, nem pedig tantételek egy rögzített rendszere. Azonban, amint erre rámutattam, a fenomenológia alapítója, Edmund Husserl a kezdetektől fogva jóval kevésbé volt meggyőződve a fenomenológia egy pusztán módszerre történő metafizikai redukciójáról. A könyvkézirat ennek megfelelően rekonstruálja Husserl filozófia-felfogásának eredetét a korai művekben a 19. századi német egyetemi filozófia és Husserl a Brentano-iskolához fűződő kötelekeinek

háttére előtt, továbbá elemzi Husserl filozófiafelfogásának alapvető átalakulását az első világháború idején és amellet érvel, hogy a Husserl tudományos pályafutásának legkorábbi éveiből származó gondolatok érvényben maradtak Husserl érett fenomenológiájában is.

A fenomenológia, azaz egy tartalmilag meghatározatlannak gondolt módszer folyamatosan megújuló alkalmazása időközben egy több mint százéves filozófiai tradícióvá nőtt és egy történetileg rögzült tudásmennyiséget alkot (amint ezt a kutatási projekt eredeti kutatási tervében megfogalmaztam). A könyvben megkísérelt történeti esettanulmány több szempontból megvilágító erejű lehet éppen ezen feszültség szempontjából, ami a tartalmilag meghatározatlannak gondolt módszer és a történetileg rögzült filozófiai tradíció között húzódik: Egyrészt azért, hogy az esettanulmány tárgya éppen e diszkrépancia központi alkotóeleme, nevezetesen Husserl filozófia-fogalma (megkülönböztetve azt Husserl fenomenológiai filozófiájának tartalmától), másrészt azért, hogy ez az esettanulmány a husserli fenomenológia történeti komplexitásának kevésbé vizsgált aspektusait hozza napfényre, hatékonyan ellensúlyozva azt az elterjedt félrevezető felfogást, miszerint a fenomenológia teljes fegyverzetben pattant volna ki, mintegy Athénként Zeusz fejéből. Végül pedig a könyv amellet érvel, hogy gazdag történeti öröksége, sőt Husserl életművének a közvetlenül az alkotója halálát követően lezajló historizálódása révén a filozófiatörténet problémája tekinthető azon témák egyikeként, amelyek művelése révén a fenomenológia hozzájárulhat a kortárs filozófiához.

2.3. A kutatás tanulmányokban bemutatott eredményei

A kutatási projekt során készült tanulmányok önálló szintetizáló összefoglalásokat képviseltek, továbbá a kutatás *spin-off* eredményeit ismertették, valamint a fenti szakaszokban részletezett szintetizáló művek egyes részeinek különböző szakmai közösségekben történő diszkusszióra bocsátását szolgálták. A magas presztízű nemzetközi fórumon közölt **Husserl’s early period: Juvenilia and the Logical Investigations (In Dan Zahavi [szerk.] *The Oxford Handbook of the History of Phenomenology*. Oxford: Oxford University Press, 2018, 107–134.)** várhatóan jelentősen hozzá fog járulni a kutatás szintetizáló eredményeinek a nemzetközi szakmai közösséggel történő megismertetéséhez. Annak érdekében, hogy egy kiegyensúlyozott eredeti összefoglalást adjon Edmund Husserl filozófiájának első korszakáról, ez a tanulmány először Husserl biográfiáját és a Husserl fenomenológiai filozófiájának eredetére vonatkozó meghatározó hipotézisek kutatástörténetét tekinti át. Husserl fejlődésének a *Logikai vizsgálódások* első kiadását (HUSSERL 1900; 1901) megelőző korszakát a tanulmány mind a megjelent korai művek, mind az azok mélyén rejlő filozófiai vállalkozás, a (matematikai)

inautenticitás magyarázatára tett husserli kísérlet történetének figyelembevételével rekonstruálja. A fenomenológiához vezető husserli áttörést a *Logikai vizsgálódásokban* a tanulmány egy történeti-genetikus módon mutatja be, figyelembe véve a mű hatását a müncheni és göttingeni korai fenomenológiai körökre és kitekintve a fenomenológia keletkeztörténetének értelmezését meghatározó idealizmus-realizmus-vitát. Utóbbit illetően a tanulmány azon tézisek felállítására tesz kísérletet, miszerint: 1. A *Logikai vizsgálódások* realista értelmezése nem egyeztethető össze Husserl a mű megírásakor meglévő szerzői szándékával (amennyiben azok megállapíthatók), azonban kézenfekvő – mind a mai olvasók, mind Husserl kortársai számára – a fenomenológia alapművének ilyen interpretációja. 2. Filozófiai karrierjének korai fázisában Husserl *a fortiori* nem képviselt egy teljes filozófiai álláspontot, hanem – a mű második kötete első kiadásának (HUSSERL 1901) alcímével összhangban – az ismeret fenomenológiájának és ismeretelméletének partikuláris problémáit kívánta célba venni. E két tézis folyományaként Husserl álláspontját a *Logikai vizsgálódásokban* és annak környékén joggal nevezhetjük metafizikai szempontból neutrálisnak. 3. Az a transzcendentfilozófiai álláspont, amelyet Husserl már a mű első megjelenését követő évtized második felében képviselt (vö. HUSSERL 2003, kül. 12 skk.), egy logikailag koherens lehetőség arra, hogy a nagy filozófiai hatású mű szerzői álláspontját egy teljes filozófiai álláspontra bővítsük ki.

A fenomenológia keletkeztörténetét övező ezen nagy vita – a Husserl körüli tanítványi kör már 1913-ban hangot adott megdöbbenésének afölött, hogy „mintha mesterük” a lelkes fiatal fenomenológusok által véglegesen meghaladni vélt „idealizmushoz akart volna visszatérni” (STEIN 2010, 200), s a korai Husserl jelentős kutatói, így a 2013-ban elhunyt Dallas Willard még mindig azt a nézetet képviselik, miszerint „Husserl tulajdonképpen sohasem fogadta el az idealizmust” (WILLARD 2012, 24) –, nos ez a nagyhatású vita a fenti tézisek értelmében tehát Husserl filozófiafogalmának elemzéséhez vezet vissza, amire éppen a nemzetközi monográfia kéziratában tettem kísérletet (lásd 2.2. szakasz fentebb). A fenti tézisek értelmében a realizmus-idealizmus-vita történeti és recepciótörténeti diszkrepanciái pedig a *Logikai vizsgálódások* szerzői értelmezése – illetve, ahhoz kapcsolódva, Husserl fenomenológiai filozófiájának belső fejlődéstörténete – és a Fenomenológiai Mozgalom létrejötté szempontjából irányadó történeti értelmezés közti különbségben gyökereznek. Ezen különbség részletes rekonstrukciójára a második magyar monográfia (lásd 2.1. szakasz fentebb) majd’ hatvan oldalas, központi szerepű 3. fejezete tesz kísérletet, kontrasztfóliaként felhasználva a Husserl filozófiájának, pontosabban a transzcendentál-fenomenológiai redukció kialakulásának *immanens* rekonstrukcióját az első magyar monográfia 4. fejezetében (különösen annak 4.4. szakaszában).

Az *Oxford Handbook of the History of Phenomenology*-ban megjelent tanulmány módszertani és hangsúlyválasztási sajátossága a széles és modern textuális bázis használata mellett abban rejlik, hogy különös hangsúlyt helyezek azokra a fogalmi és történeti elemekre, amelyek Husserl filozófiájának kezdeteit az érett transzcendentális fenomenológiájához kötik, illetve Husserl filozófiájának azokra a gyökereire, melyek a Brentano-iskolán (és a klasszikus bolzanói örökségen) kívülre nyúlnak. Utóbbi szempontot, amely a tanulmány bírálati folyamat során is külön figyelmet váltott ki, dolgozza ki részletesen a projekt nemzetközi *spin-off* publikációja: **Was hat Husserl in Wien außerhalb von Brentanos Philosophie gelernt? Über die Einflüsse auf den frühen Husserl jenseits von Brentano und Bolzano** (*Husserl Studies*, [2015] 31/2, 95–121.). A tanulmány a Husserl-archívumon kívüli, kiadatlan levéltári források alapján rekonstruálja Husserl és a korabeli osztrák filozófia közti érintkezési pontokat – először közölve Husserl bécsi egyetemi tanulmányainak pontos jegyzékét – és bizonyítja, hogy a szakirodalomban elterjedt feltételezéssel (lásd pl. ROLLINGER 1999, 69 skk.) ellentétben ezek a csatornák nem szolgáltak közvetítőként Husserl és Bolzano között. A tanulmány gondolatmenete azonban itt nem áll meg, hanem rekonstruálja, hogy az, amit Husserl ezen közvetítési csatornák révén ehelyett ténylegesen megismert, nevezetesen a herbartianus filozófiai logika és pszichológia milyen módon és mennyiben tekinthető a fenomenológia sajátos husserli elemei forrásának (másik irányból igazolva ezzel egy korábban megfogalmazott szakirodalmi sejtést, lásd RANG 1979, liii, kül. 2. lj.). A jelentős visszhangot kiváltó téziseimet nemzetközi konferenciákon ([NE10], [NE13]), illetve egy specifikus interdiszciplináris részkontextusban is további szakmai vitára bocsátottam (**Die Wege der inneren Wahrnehmung bei einem anderen heterodoxen Schüler von Franz Brentano. Eine ergänzende Bemerkung zum Aufsatz von Prof. Margret Kaiser-el-Safti. Erwägen Wissen Ethik** [2016], 26/1, 58–60.).

A fenomenológia keletkezéstörténete általam kidolgozott rekonstrukciójának nemzetközi viszonylatban legsajátosabb aspektusa éppen a korai fenomenológia és korának mára elfeledett teoretikus filozófiája – azaz a Frege-Russell-féle logika (és annak előfutárai és német közvetítői, így Jevons és Schröder) *előtti* filozófiai logika – közti kapcsolat feltárása és hangsúlyozása volt. Az ezirányú munkámat a fenti tanulmányban bemutatott eredmények után tovább folytattam Brentano és a Brentano-iskola (beleértve az ehhez az iskolához ekkor még személyesen-intézményesen szorosán kötődő Edmund Husserlt) és a kor mára elfeledett nagyhatású logikusa, Christoph (von) Sigwart között az 1880-as évek végén az alanytalan mondatok logikája (*impersonalia*) tárgyában kirobbant filozófiai vita rekonstruálásával. Az előkészítő külföldi és magyar konferenciaelőadások ([NE15], [ME4]) után elkészült, több mint

ötven oldalas, **The Impersonal Controversy in Early Phenomenology. Sigwart and the School of Brentano** című terjedelmes tanulmány (*Brentano Studien* [2016], 14, 229–280.) Sigwart meglepően modern biográfiájának és filozófiai fejlődésének általános bemutatása után egy mikroelemzés keretében mutatja be, miként fonódott össze Brentano ikonoklaszta ítéletelmélete, a Brentano bécsi professzori kinevezését megelőzően készült brentanói főmű (BRENTANO 1874a) keletkeztörténete és annak történeti kontextusa, valamint a Brentano és a bécsi nyelvészprofesszor Franz von Miklosich (Franc Miklošič) között kötött akadémiai szövetség. A kontroverzia Sigwart és az ortodox Brentano-tanítvány Anton Marty közti *proxy* háborúként indult és hamarosan egy komplex, nyelvfilozófiai részvitákkal és *ad hominem* támadásokkal terhelt érvegésszé változott, amit alapjaiban átalakított Brentano személyes beavatkozása 1889-ben. A bibliográfiai, történeti és fogalmi szempontokból részletesen rekonstruált vita egyik sajátos historiográfiai hatása tézisem szerint éppen abban állt, hogy feledésbe merült Sigwart megnevező ítéleteinek (*Benennungsurtheile*) saját filozófiai merituma, amit a Sigwart-Wundt közti (sokkal barátságosabb) diszkusszió és Sigwart *Logika*-tankönyve első kötetének két kiadása (SIGWART 1873; 1889) közti változások elemzése révén mutatok be. A Sigwart-(Marty-)Brentano vita ezen aspektusának igazi tétje ugyanis meggyőződésem szerint pontosan abban rejlik, hogy – amint Husserl Sigwart-példányának annotációi és egyéb periférikus források (pl. levelek, korabeli recenziók) elemzésével igazolni próbáltam – a megnevező ítéletek kettős szintézisének sigwarti elméletében fedezhetjük fel az ítéletek betöltődéséről, specifikusan pedig a kategoriális szemléletről (utóbbi tankönyvi bemutatása: LOHMAR 2009) alkotott nagyhatású husserli elgondolás igazi forrását, pregnáns példát nyújtva ezzel a fenomenológia keletkeztörténetének történeti-fogalmi komplexitásáról. A tanulmány eredményeinek továbbgondolását, ami egy új perspektívát nyitott a szakirodalomban szintén sokat vitatott Husserl-Frege-viszonyra egy nemzetközi konferencián mutattam be ([NE17]). A korai fenomenológia és a korabeli német egyetemi filozófia (*Universitätsphilosophie*) kapcsolatára vonatkozó általános meglátásomat pedig egy a nemzetközi szakirodalomban ezen német egyetemi filozófiával foglalkozó recens mű (BEISER 2014) külföldi folyóiratban megjelentetett recenziójában bocsátottam tágabb kontextusú szakmai vitára (**Frederick C. Beiser, After Hegel: German Philosophy, 1840–1900 [...]. *Philosophy in Review* [2016], 36/3, 94–96.**).

A fenti tanulmánynak módszertani szempontból is megfogalmazható egy különlegessége: Azáltal, hogy a filozófiatörténet-írás során egy történetileg lehorgonyzott, azonban a mai filozófia felől is azonosítható elméleti téttel rendelkező vita mentén próbálunk meg orientálódni, elkerülhetővé válik a filozófiatörténet-írást fenyegető antikvarianizmus –

anakronizmus dilemma, azaz remélhetjük, hogy vizsgálódásunk egyszerre történetileg hű és egy filozófiai téttel is rendelkezik. Erre F. Beiser, a 19. századi német filozófia nemzetközileg elismert kutatója is rámutatott (lásd BEISER 2014, 12 skk.), aki könyvében több ilyen kontroverziát is azonosított, melyek vezérfonalat jelenthetnek a 19. századi német filozófia történetének filozófiai relevanciára igényt tartó rekonstrukciójához: a materializmus-vita, az ignorabimus-vita, a historizmus-vita és a pesszimizmus-vita. Beiser azonban, amint erre a fentebb említett recenzióban rámutattam, nem foglalkozott a fenomenológia a 19. századi német filozófiába vezető keletkezésének történetével (ennek részeként Beiser még a közelmúltban részletesen feldolgozott [vö. KUSCH 1995] pszichologizmus-vitát is figyelmen kívül hagyta). Az ignorabimus-vita, ami Emil du Bois-Reymond berlini fiziológus a természettudományos megismerés határát kimondó tézisei (DU BOIS-REYMOND 1872) kapcsán robbant ki és évtizedeken keresztül visszhangzott a populáris irodalomban, a tudományban és a professzionális filozófiában, már Beisert megelőzően is a filozófiatörténeti szakirodalom érdeklődésének homlokterébe került (vö. BAYERTZ – GERHARD – JAESCHKE (SZERK.) 2012; magyarul: AMBRUS 2015, 65–66), azonban mindeddig nem ismerték fel ennek a korai fenomenológiához fűződő szálát. Az egy előkészítő nemzetközi konferenciaelőadást ([NE7]) követően elkészített, **Az ignorabimus-vita a korai fenomenológiában. A fenomenológia keletkezésének egy feltáratlan fejezetéről** című tanulmányomban (*Magyar Filozófiai Szemle* [2016], 60/1, 50–82-) rekonstruáltam az ignorabimus-vita filozófiai tartalmát, demonstráltam annak a korai fenomenológiához (Brentano, Husserl) fűződő szálait és rámutattam arra, hogy ezek a diffúz hatások miként váltak irányadóvá Husserl transzcendentális fenomenológiájának kifejlődése számára.

Az impersonalia- és az ignorabimus-kontroverziák tehát alapját alkotják a fenomenológia keletkezéstörténete módszertanilag szofisztikált rekonstrukciójának, aminek megfelelően ez a két tanulmány bekerült a második magyar monográfia (lásd 2.1. szakasz fentebb) szövegébe annak 4. és 5. fejezeteiként, illetve az ignorabimus-tanulmány Husserlre fókuszált, és történetileg elmélyített részei az angol nyelvű monográfia-kézirat (lásd 2.2. szakasz fentebb) 7. fejezetébe (különösen annak 7.1. és 7.3. szakaszaiba).

A két monográfia szövegbázisa közti másik átfedés egy olyan kutatási témát érint, amely a projekt elindulása után került a nemzetközi (MÜNKLER 2013; PIPER 2013; DE WARREN 2014) és hazai szakma érdeklődésének homlokterébe (nem függetlenül egy centenárium aktualitásától), nevezetesen az első világháború eszme- és filozófiatörténeti hatásának kérdését. Több előkészítő nemzetközi ([NE1], valamint a témának szentelt konferencián tartott és nagy visszhangot kiváltott [NE6]), illetve magyar ([ME1], [ME3]) konferenciaelőadást követően a

különböző szempontok (Fenomenológiai Mozgalom kialakulása vs. Edmund Husserl filozófiájának immanens fejlődése) alapján és a magyar, illetve a nemzetközi szakmai közösség eltérő elvárashangsúlyainak megfelelően kidolgozott szövegek a második magyar monográfia 6.1. és 6.2.a., 6.2.c. szakaszainak, valamint a nemzetközi monográfia-kézirat 8. fejezetének szövegét alkotják (a három monográfia, illetve a tanulmányok szövegbázisai között további direkt átfedés nincsen). Az első világháború a korai fenomenológiára, illetve specifikusan Husserl filozófiáfelfogásának fejlődésére gyakorolt hatásának tézisei egyben korrigálják azt a projekt eredeti kutatási tervében megfogalmazott sejtést, ami – a korábbi filozófiai egyetemtörténeti szakirodalomra (TILITZKI 2002) támaszkodva – az 1920-as éveknek tulajdonított cezúra-szerepet a fenomenológia keletkezésének történetében.

Egy további aspektus, ami a kutatás saját dinamikája alapján került előtérbe, a korabeli magyar fenomenológiai filozófia története volt. Ezt a *spin-off* területet magyar ([ME5]) és angol ([NE8], [NE14]) nyelvű konferenciaelőadások formájában kezdtem feldolgozni, amihez egy extenzív forrásfeltáró munka társult: **Új adalékok a korai fenomenológia és a magyar filozófia kapcsolattörténetéhez. Pauler Ákos, Alexander Bernát, Révész Géza és Enyvvári Jenő vonatkozásában.** In Mester Béla (szerk.) *Régiók, határok, identitások: (Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben.* ergo. Budapest: Gondolat, 2016, 256–285. A magyar közgyűjteményekben végzett kutatómunka mellett magánkézben lévő anyagokhoz is hozzáfértem (amiért az örökösöknek külön köszönettel tartozom). Utóbbi tette lehetővé ezen kutatások megjelenítését nemzetközi szinten a **Eugen Enyvvári’s road to Göttingen and back: A case study in the Transleithanian participation in early phenomenology (with an appendix of Edmund Husserl’s two unpublished letters to Enyvvári)** című (*Studies in East European Thought* [2017], 69/1, 57–78.) tanulmányomban, amely Enyvvári Jenő magyar korai fenomenológus (későbbiekben a mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója) intellektuális biográfiájának és az Edmund Husserlnél Göttingenben töltött 1909/10-es szemeszter hozadékát kíséreltem meg rekonstruálni. A tanulmány különlegessége, hogy módszertani középutat keres egy másik dilemmában, nevezetesen abban a kérdésben, hogy a magyar korai fenomenológia – illetve általában véve a fenomenológia keletkezéstörténetének regionális altörténeteinek – filozófiatörténet-írása során kizárólagosan a kreativitás kategóriája használható-e. Ezzel szemben írásomban amellet érveltem, hogy Enyvvárinak releváns szerep tulajdonítható abban a filozófiai konstellációban, amely Husserl körül Göttingenben kialakult. Enyvvári saját hozzájárulása ehhez a konstellációhoz tematikailag a jelentéselmélet, történetileg pedig a Bolzano-örökség és a Brentano-iskola egyes kisebb, szintén Bolzano iránt érdeklődő tagjai filozófiáinak közvetítésében állhatott. Mindez pedig, amint írásomban egyetemes

filozófiatörténeti mikroelemzéssel kimutatni próbáltam, összefüggésbe hozható azzal, hogy Husserl éppen Enyvvári göttingeni tartózkodása során jutott el egy fontos elméleti megkülönböztetéshez, nevezetesen a jelentés noétikus és noématikus fogalmának kidolgozásához, ami – Enyvvári felől nézve korántsem meglepő módon – egybeesett Husserl Bolzano-értelmezésének markáns megváltozásával. A konstellációkutatás módszertanát (vö. MULSOW 2005) alapul véve így anélkül tulajdoníthatunk érdemi szerepet Enyvvárinak, hogy őt e husserli distinkció monokauzális hatóórájának kellene tartanunk (amit eleve nehezen tehetnénk meg, hiszen e husserli distinkció nem jelenik meg Enyvvári filozófiai szótárának »jelentés«-szócikkében, vö. ENYVVÁRI 1918, 70–71). A fenomenológia keletkezéstörténete e regionális szálának kutatása tehát – a lokális relevanciák mellett – az egyetemese filozófiatörténet-írás érdeklődésére is számot tartó módszertani tanulságot mutathat fel, amennyiben aláhúzza a filozófiai konstellációk és az ún. »kismesterek« fontosságát. Ez az e tárgyban tartott, fent említett nemzetközi előadások mellett kettő, a magyar fenomenológia történetével foglalkozó recenzióban – **Szeretet és gyűlölet, undor és góg. Érzelemfilozófia a realista fenomenológiában. BUKSZ (2015), 27/1–2, 98–101.; Iskolák és kánonok között: Frenyó Zoltán (szerk.): Pauler Ákos filozófiája. Sapientiana (2015), 8/2, 119–123.** – is igyekeztem szakmai vitára bocsátani, illetve e módszertani érzékenység jellemzi a második magyar monográfiámat, különösen pedig az angol nyelvű monográfia-kéziratomat.

A kutatási projekt többi *spin-off* publikációjára is jellemző, hogy a fenomenológia keletkezéstörténetén belül addig kevésbé vizsgált történeti-fogalmi konstellációk rekonstrukciója kiadatlan források és más periférikus források alapján. Az *Edith Stein als Assistentin von Edmund Husserl: Versuch einer Bilanz im Spiegel von Husserls Verhältnis zu seinen Assistenten. Mit einem unveröffentlichten Brief Edmund Husserls über Edith Stein im Anhang* című német nyelvű tanulmány (In Andreas Speer – Stephan Rehg (szerk.) »*Alles Wesentliche lässt sich nicht schreiben*«. *Leben und Denken Edith Steins im Spiegel ihres Gesamtwerks. Freiburg: Herder, 2016, 111–133.*; előkészítő nemzetközi előadás: [NE5]) Edith Stein közreműködői szerepét vizsgálja a fenomenológia alapítójának, Edmund Husserlnek életművében Husserl más asszisztenseihez – pl. Eugen Fink, Martin Heidegger – fűződő szakmai és személyes viszonyának előterében. A történeti és filozófiai elemzéseket egy eddig ismeretlen és kiadatlan Husserl-levél közreadása egészíti ki a tanulmány függelékében. Utóbbi forrás segítségével – ami egészen más fényt vet a Husserl és Georg Misch közti levelezés a kritikai kiadásban ismert darabjaira (HUSSERL 1994, VI. köt., 271. skk.) – sikerült a nemzetközi szakirodalomban a Husserl-kutatásban és -kiadásban elévülhetetlen érdemeket szerzett, a közelmúltban (2003) elhunyt Karl Schuhmann negatív nagyhatású ítéletét

(SCHUHMANN – SCHUHMANN 1994, 18) korrigálni és kimutatni, Husserl korántsem diszkriminálta negatívan Edith Steint, illetve általában véve a női filozófusokat. Az eredmény felkeltette a nemzetközi Husserl-kutatás (külföldi hivatkozás a *Husserl-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung* [Stuttgart: J.B. Metzler, 2017] „Feminismus” szócikkében), csakúgy mint a Stein-kutatás (2 külföldi hivatkozás, köztük az *Edith Stein-Lexikon* [Freiburg: Herder, 2017] „Husserl, Edmund” szócikkében) figyelmét.

A The Phenomenology and Its History: A Case Study on Heidegger’s Early Relation to Husserl and a Plea for the Historical Method in Phenomenology című tanulmányomban (*Dialogue and Universalism* [2015], 25/3, 87–104.; előkészítő külföldi előadás: [NE2]) pedig Martin Heideggernek a Husserlhez fűződő korai kapcsolatát – beleértve Heideggernek a Husserlrel történő első személyes kapcsolatfelvételt megelőzően küldött, csak indirekt forrásokból rekonstruálható 1913-as levelét és más periférikus forrásokat – rekonstruálok és így érvelek a korai fenomenológia egy történetileg tudatos és szofisztikált módszertanú történetírása mellett (ezt a témát magyarul az első magyar monográfia [lásd 2.1. szakasz fentebb] 5.1. szakaszában dolgoztam fel). Kifejezetten a kutatás módszertani problémáival foglalkozott Varga Péter András 2014. Kontrafaktuális filozófiatörténet? A „**Mi lett volna, ha...?**”-kérdések használata a történettudományban és jelentősége a filozófiatörténetírásban című tanulmányom (*Magyar Filozófiai Szemle* [2014], 58/4, 31–59.), amelyben a kontrafaktuális hipotézisek (azaz a »Mi lett volna, ha ...?«-típusú kérdésfeltevések) korlátozott létjogosultsága mellett érveltem bizonyos kontrollinstanciák mellett, különösen a filozófiatörténet kontingenciájának bemutatása és a korabeli aktorperspektívák rekonstrukciója céljából. Ezt a módszertani eszközt a második magyar monográfia 2.2. szakaszában („Milyen lehetett volna a *Logikai vizsgálódások* recepciója a Fenomenológiai Mozgalom nélkül?”) használtam, megvilágítandó a Fenomenológiai Mozgalom létrejöttének történeti és fogalmi feltételeit, melyeket aztán a 3. fejezetben bontottam ki.

Az első világháború fent jelzett cezúra-szerepén túlmenően a projekt monografikus- és tanulmány-formában bemutatott eredményei egy másik ponton is revideálják a projekt eredeti kutatási tervében megfogalmazott hipotéziseket, nevezetesen az analitikus filozófia és a korai fenomenológia kapcsolattörténetét illetően. Az utóbbi, a mai magyar filozófiai élet érdeklődésének homlokterében álló vita (lásd különösen: TÓZSÉR – ESZES 2005; SCHWENDTNER 2006; ULLMANN 2006) a kutatás eredményei felől egyfelől egy történetileg lehorgonyzott rekonstrukciót nyert (összhangban az eredeti kutatási tervben megfogalmazottakkal), másfelől átkerült egy tágabb kontextusba, nevezetesen a természettudományok és a természettudományos filozofálás inherens határainak

megállapítására irányuló korabeli vállalkozások kontextusába, ami egyben részét alkotta a 19. század tág értelemben vett (azaz a marburgi-délnémet neokantianizmusra nem redukálható) kantiánus hagyományának (ezzel egyben kapcsolódva egy másik olyan területhez, ami iránt a mai magyar filozófiában intenzív érdeklődés mutatkozik, nevezetesen a fenomenológia és a kantianizmus viszonyának kérdéséhez, lásd különösen: ULLMANN 2009; 2010). Ezen meglátások specifikusan a magyar szakmai közegben történő bemutatására – magyar előadások ([ME6], [ME7]) mellett – a második magyar monográfia 4. fejezetében tettem kísérletet. A magyar filozófiai diszkusszióban történő részvétel szempontjából érdemes még említeni a második magyar monográfia bevezető jellegű fejezetét (1. fejezet), ami filozófiatörténet-elméleti fejtegetéseit egy történeti esettanulmány, nevezetesen a magyar filozófiai életben is élénk érdeklődéssel kísért (vö. különösen FEHÉR M. 2013; 2015; SCHWENDTNER 2008) Dilthey, Heidegger, Husserl és Misch a filozófia történetiségére irányuló, egymással összefonódó gondolatainak médiumán keresztül fejti ki.

A projekt tanulmányainak függelékében három eddig ismeretlen és kiadatlan Husserl-levelet és egy eddig tévesen tulajdonított Brentano-szöveget (annak eredeti változatában) közöltem.

2.4. Idegen nyelvű előadások

A kutatási projekt során a következő idegen nyelvű előadásokat tartottam (az egyes előadásoknak a kutatásban betöltött szerepét illetően lásd a fenti szakaszokat):

[NE1]. *Husserl's Europe: A Philosophical Idea Intertwined with a Historical Life*. In: *Europe, The Very Idea. Exploring Europe as a Philosophical Concept and Project*, Bristol (Anglia), 2014. máj. 9-10., University of West England (UWE) / The Royal Institute of Philosophy.

[NE2]. *The Phenomenology and Its History: A Case Study on Heidegger's Early Relation to Husserl and a Plea for the Historical Method in Phenomenology*. In: *A Topography of Heresies or the Road to Renewal? The Many Faces of Contemporary Phenomenology*, Gdansk (Lengyelország), 2014. jún. 26-27., University of Gdansk / Polish Phenomenological Association.

[NE3]. *Ein „philosophischer Selbstdenker“ und die „Philosophen der Vergangenheit“*. *Edmund Husserls Weg zu der Geschichte der Philosophie*. In: *XXIII. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Philosophie 2014*, Münster (Németország), 2014. szept. 28. – okt. 2., Deutsche Gesellschaft für Philosophie / Westfälische Wilhelms-Universität Münster.

- [NE4]. *Von der ‚transfiniten Iteration der Reflexion‘ zu dem ‚absoluten Fluss‘ der Subjektivität: Die Einflüsse von Beckers Mathematischer Existenz (1927) auf den Husserl-Assistent Eugen Fink und dessen Arbeitgeber.* In: *Oskar Becker: Grundlegung von Mathematik und Geometrie im Kontext von Phänomenologie und Lebensphilosophie*, Siegen (Németország), 2014. október 15-16., Universität Siegen.
- [NE5]. *Edith Stein als Assistentin von Edmund Husserl: Versuch einer Bilanz im Spiegel von Husserls Verhältnis zu seiner Assistentin.* In: *»Alles Wesentliche läßt sich nicht schreiben« Leben und Denken Edith Steins im Spiegel ihres Gesamtwerks*, Köln (Németország), 2014. november 20-23., Universität zu Köln.
- [NE6]. *A Renewed Look at Husserl Combining Micro-History and Recent Intellectual History.* In: *The Great War and Phenomenology*, Leuven (Belgium), 2014. december 3-6., University of Leuven.
- [NE7]. *To Deny Scientific Knowledge in Order to Make Room for Philosophy as Science: The Ignorabimus Debate and its Influence on Brentano’s and Husserl’s Notions of Metaphysics* (2015. ápr. 11.) In: *International Conference “Philosophy as Science. A Key Idea of the 19th Century”*, Utrecht (Hollandia), 2015. ápr. 9-11.
- [NE8]. *Eugen Enyvvári’s Road to Göttingen and Back: A Case Study in the Transleithanian Reception of Early Phenomenology* (2015. jún. 18.). In: *Horizons Beyond Borders. Traditions and Perspectives of the Phenomenological Movement in Central and Eastern Europe*, Budapest, 2015. jún. 17-19.
- [NE9]. *Grafting Metaxology onto Phenomenological Teleology. Attempts at Theistic Metaphysics by Edmund Husserl and William Desmond* (2015. jún. 26.). In: *Philosophies of Christianity – New Ways in Philosophy of Religion*, Budapest, 2015. jún. 26-27.
- [NE10]. *Wie das »Unkraut« unter den Schülern von Franz Brentano gesät wurde. Eine Fallstudie zu der Komplexität der Österreichischen Philosophie und der Entstehung der Phänomenologie* (2015. nov. 21.). In: *Das Kulturerbe Mittel- und Osteuropas – Katalin Neumer zum Gedenken*, Budapest, 2015. nov. 20-21.
- [NE11]. *What could Husserl have preached in Halle in 1887? Conjectures about Husserl’s inaugural lecture against the backdrop of Brentano’s and Stumpf’s notions of metaphysics and philosophy* (2015. nov. 30.). In: *Mind and Metaphysics*, Salzburg (Ausztria), 2015. nov. 30.-dec. 1.

- [NE12]. *The Controversy Between Edmund Husserl and Andreas Voigt (1891-1893): Logic and the Aims of Philosophy* (2016. febr. 1.). In: Invited Lecture at the Institute of Philosophy, Slovak Academy of Sciences, Bratislava (Slovakia), 2016. febr. 1.
- [NE13]. *The “Admired” Teacher Brentano and the Quest for the Historical Husserl in Vienna. A Historiographic Case Study and Its Lessons for Phenomenology Today*. In: *The School of Brentano and the Rise of Scientific Philosophy* (Utrecht University), Utrecht (Hollandia), 2016. szept. 29.
- [NE14]. *How to write the history of Central and Eastern European reception of Early Phenomenology? Questions and suggestions based on the Hungarian case*. In: *Presentation of the Special Issue „Traditions and Perspectives of the Phenomenological Movement in Central and Eastern Europe”* (University of St Petersburg), 2016. nov. 12 [internetes távkapcsolással].
- [NE15]. *Husserl’s Position in the Controversy between Sigwart and the School of Brentano over Existential Judgements (1893-1918)*. In: *Intentionality and Consciousness. From Austrian to Contemporary Philosophy of Mind* (Universite de Fribourg), Fribourg (Svájc), 2016. nov. 25-26.
- [NE16]. *Philosophie als »Lebensberuf« zu wählen: Husserls Weg zur Philosophie im Spannungsfeld von theoretischen Selbstreflexionen und historisch-biographischen Zeugnissen*. In: *Edmund Husserls Idee der Lebenswelt*. Prága (Csehország), April 12-13, 2017.
- [NE17]. *Husserl on the Logic of Existential Judgements: From Sigwart to the Transcendental Phenomenology and a Reassessment of Frege*. In: *At the Origins of Phenomenology: Logic, Psychology, Ontology*. Annual conference of the North American Society for Early Phenomenology, Seattle (USA), 2017. jún. 1-3. [internetes távkapcsolással]
- [NE18]. *Die Wurzeln von Brentanos Philosophiebegriff in einer theologisch-philosophischen Kontroverse (F. J. Clemens – J. Frohschammer)*. In: *Die Philosophie Franz Brentanos – Zweite Internationale Konferenz Graz 1977 / 2017*. Graz (Ausztria), 2017. okt. 5-7.

A konferenciárészvételket számos esetben a meghívó fél fizette, ami – a projekt külföldi utazásra és napidíjra fordítható költségtételeinek prudens gazdálkodása mellett – jelentős költségvetési megtakarításokat tett lehetővé. Hasonlóan elkerülhetővé tette a projekt eredeti munkatervében még szereplő saját finanszírozású rövid külföldi levéltári kutatóutakat, hogy a digitalizálás előrehaladása miatt a szükséges dokumentumok egy részét sikerült digitális

formában egyedi rendeléssel beszereznem (illetve több éves korábbi forrásfeltáró munkámra is támaszkodhattam).

2.5. Magyar nyelvű előadások

A kutatási projekt során a következő magyar nyelvű előadásokat tartottam (az egyes előadásoknak a kutatásban betöltött szerepét illetően lásd a fenti szakaszokat):

- [ME1]. *A „szigorú tudomány” „világtörténeti fejlődésétől” a fegyverekig és vissza. Edmund Husserl és a göttingeni fenomenológiai mozgalom az első világháborúban.* In: *Hermeneutika, fenomenológia, politikai filozófia*, Eger (Magyarország), 2014. november 27-28., Eszterházy Károly Főiskola / Miskolci Akadémiai Bizottság.
- [ME2]. *Új utak a teista kitekintésű kontinentális metafizikában: Edmund Husserl fenomenológiai teleológiája és William Desmond metaxológiája architektonikai összehasonlításban.* In: *A vallásfilozófia új útjai. Fenomenológia, hermeneutika, kontinentális metafizika*, Budapest (Magyarország), 2014. december 18., Pázmány Péter Katolikus Tudományegyetem.
- [ME3]. *Filozófia mint szigorú tudomány a háború idején: Az első világháború filozófiára gyakorolt hatásának problémája Edmund Husserl példáján.* In: *MTA BTK Filozófiai Intézet Szemináriumsorozata*, Budapest, 2015. jan. 13.
- [ME4]. *Sigwart-Brentano vita és annak jelentősége Husserl korai filozófiájának rekontextualizációja szempontjából* (2015. ápr. 25.). In: *Korai analitikus filozófia és fenomenológia*, Miskolc, 2015. ápr. 24-25.
- [ME5]. *Enyvvári Jenő és a korai fenomenológia* (2015. nov.13.). In: *Régiók, határok, identitások Közép-Európa mint hívószó a (magyar) filozófiatörténetben*, 2015. nov. 13-14 – szlovák nyelvű szinkrontolmácsolással.
- [ME6]. *A matematikai intuicionizmus, a transzcendentális fenomenológia és a heideggeri fundamentálonológia szintézise Oskar Becker Mathematische Existenz (1927) c. művében – Egy esettanulmány.* In: *Az analitikus filozófia és a fenomenológia kapcsolatai – történeti perspektívában* (ELTE BTK), Budapest, 2016. jún. 10.
- [ME7]. *Husserl, Russell, nemlétező tárgyak és történeti kontrafaktualisok: Egy esettanulmány a korai fenomenológia és analitikus filozófia kapcsolattörténetéből.* In: *Theoretical Philosophy Forum* (ELTE BTK), Budapest, 2016. nov. 9.
- [ME8]. *A filozófia a teológiai vezérszög és a természettudomány ideálja között. A korai fenomenológia filozófia-fogalmának neoskolasztikus gyökerei Franz Brentano filozófiájában.* In: *MASZTT Szakmai Nap* (PPKE HTK), Budapest, 2016. dec. 16.

- [ME9]. Az *Enyvvári-archívum. Egy digitális hagyatékfeltárési és archiválási esettanulmány a magyarországi korai fenomenológia tárgyában*. In: »Magyar Filozófiai Archívum« Szimpózium (MTA BTK), Budapest, 2017. márc. 7.
- [ME10]. Az *ancilla theologiae-től az ancilla scientiarum-ig? Brentano filozófia-fogalmának gyökerei egy teológiai-filozófiai vitában az érett fenomenológia és a tudományok közti viszony felől tekintve*. In: *A fenomenológiai tényektől a filozófiai elméletekig* (MTA BTK), Budapest, 2018. márc. 2.

3. Önkéntes többletvállalások (Nemzetközi konferencia, digitális archívum)

A kutatási projekt egyik önkéntes többletvállalása – a részbeszámolómban jelzetteknek megfelelően – a fenomenológiai filozófia közép-kelet-európai történetének, jelen helyzetének és perspektíváinak vizsgálata volt egy úttörő átfogó nemzetközi konferencia megszervezésével. A „*Horizons Beyond Borders. Traditions and Perspectives of the Phenomenological Movement in Central and Eastern Europe*” című, három napos konferenciákra 2015. június 17-19. között került sor az MTA BTK Filozófiai Intézet rendezésében. A konferencia programjában 64 előadás hangzott el 16 ország 30 városából érkezett kutatóktól. A rendezvény sikeres volt, a résztvevőktől számos pozitív visszajelzést kaptunk. A konferencia szervezőbizottságának elnöke Varga Péter András (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest), titkára pedig Witold Płotka (University of Gdańsk, Lengyelország) volt.

A konferencia nyitóelőadását Hörcher Ferenc a házigazda intézmény igazgatója tartotta. Plenáris előadásokat tartottak Nicolas de Warren (KU Leuven, Belgium), Marci Shore (Yale University, USA), Michael Gubser (James Madison University, USA) és George Heffernan (Philosophy Department, Merrimack College, USA). További 10 szekcióban került sor felkért (meghívott) előadásokra (vagy a szekció állt ilyen előadásokból, vagy ilyen előadások vezették be a szekciót, meghatározva a szakmai diszkusszió alapvonalait), melyeket (programsorrendben) Robin D. Rollinger (Prága), Maija Küle (Riga), Fehér M. István (Budapest), Ivan Landa (Prága), Vajda Mihály (Budapest), Victor Molchanov (Moszkva), Karel Novotný (Prága), Petr Urban (Prága), Inga Römer (Wuppertal), Olay Csaba (Budapest), Wojciech Starzyński (Varsó), Takács Ádám (Budapest), Jakub Čapek (Prága) és Mezei Balázs (Budapest) tartották. A professzorok – köztük akadémikusok – és szenior kutatók által benépesített meghívott előadói gárdához képest feltűnően sok fiatal kutató szerepelt a normál szekciókban, amelyekre időben párhuzamosan került sor (a konferencia második napjának délutánján négy, amúgy kettő vagy három szekció futott párhuzamosan). A konferenciára

összesen négy helyszínen került sor az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont akkor még a Várnegyedben elhelyezkedő campusán.

A konferencia a kutatási projekt számos aspektusának, így a magyar filozófia történetére irányuló *spin-off* eredményeknek (lásd 2.3. szakasz fentebb) szolgáltatott kontextust, hozzájárultak a kutatás eredményeinek disszeminációjához a magyar és a nemzetközi szakmai közösségekben, illetve a kutatás eredményeinek a tágabb nyilvánossággal történő megismertetéséhez. A konferencia előadásaiból különszámot szerkesztettünk Witold Płotkával a *Horizons. Studies in Phenomenology* c. külföldi folyóirat 5/1 (2016) számaként. A különszámban többek között Vajda Mihály, az MTA rendes tagjának önéletrajzi ihletettségu írása (VAJDA 2016; melynek részletes szöveggondozását, pl. idézetek forrásainak visszakeresését a jelen sorok szerzője végezte), valamint George Heffernan, az amerikai Merrimack College professzorának és Inga Römer, a németországi wuppertali egyetem tanárának tanulmányai jelentek meg további kilenc külföldi és egy magyar szerző írásai mellett. Szintén a konferencia előadásaira épülve jelent meg egy blokk a *Studies in East European Thought* c. külföldi folyóirat 69/1 (2017) számában (sajnos előzetes reményeinkkel ellentétben külön szerkesztői bevezető nélkül), amely (a bírálati folyamat alapján) a jelen kutatás tanulmány-közleményei közül az angol nyelvű Enyvvári-tanulmánynak biztosított megfelelő kontextusú megjelenési helyet.

A kutatási projekt másik önkéntes többletvállalása – a részbeszámolóknak és az első hosszabbítási kérelemben egyeztetett módon – a fentebb említett, a korai fenomenológia történetéhez kapcsolódó magánkézben lévő hagyatéki anyagok kutatási célú hagyatékfeltáró feldolgozása volt egy digitális filozófiatörténeti archívum keretében (szakmai közreműködő: Jász Borbála). A saját technikai megvalósítású és fenntartású rendszer a <https://enyvvvari.husserl.hu/> címen érhető el és a projekt lezárást követően várhatóan részét fogja alkotni a kutatás fogadóintézménye, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet által kezdeményezett „Magyar Filozófiai Archívum” vállalkozásának. Az archívumépítés elméleti tanulságaival az [ME9] előadás keretében foglalkoztam a „Magyar Filozófiai Archívum” kezdeményezés rendezvényén.

A projekt eredményeinek a tágabb szakmai közösségek és a filozófia iránt érdeklődő nyilvánosság számára történő disszeminációjára a kutatás fogadóintézményének, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetének intézményi honlapján elhelyezett híradásokkal tettünk kísérletet (lásd pl.: <http://www.fi.btk.mta.hu/hu/esemenyek/esemenyek/1076-varga-peter-andras-tanulmánya-a-the-oxford-handbook-of-the-history-of-phenomenology-ban>).

FÜGGELÉK: Megvalósíthatósági tanulmány a magyar monográfia nemzetközi kiadási lehetőségéről

Az eredeti kutatási tervben (lásd: *Research Proposal* 3. szakasz) vállaltaknak megfelelően az alábbiakban egy megvalósíthatósági tanulmány („*Feasibility report*”) keretében áttekintem annak lehetőségét, hogy a magyar nyelvű, átfogó fenomenológiatörténeti monográfia – pontosabban az elkészült két ilyen monográfia – milyen módon lenne megjelentethető a nemzetközi szinten egy következő, másik kutatási projekt keretében (az elkészült és bírálatra bocsátott angol nyelvű monográfia-kéziraton túlmenően).

Az elkészült és megjelent magyar nyelvű monográfiák (lásd 2.1. szakasz fentebb) idegen nyelvű kiadásának lehetősége spontán módon is felmerült a második magyar nyelvű monográfia kéziratának készítése közben, amire különösen az a menet közben megfogalmazódó felismerés adott okot, hogy milyen történeti és fogalmi aspektusokból lehet különbséget tenni Husserl filozófiájának immanens fejlődése – amely témán belül egy esettanulmányt képviselt az elkészült nemzetközi monográfia kézírata (lásd 2.2. szakasz fentebb) – és a husserli *Logikai vizsgálódások* első kiadásának (HUSSERL 1900; 1901) azon értelmezése (nevezetesen különösen az ítéletkorrelátumok kérdése) között, amely tézisének szerint a Fenomenológiai Mozgalom kialakulásának mozgatórugóját alkotta (lásd a második magyar monográfia 3. fejezetét, illetve fentebb a 2.3. szakaszt). Ekként tehát lehetségesnek, sőt kívánatosnak tűnik, még az elkészült nemzetközi monográfia-kézirat esetleges magas presztízsű fórumon történő megjelenése esetén is, az abban nem közölt eredmények szintetizáló összefoglalásának megjelentetése egy *másik* nemzetközi mű formájában (amihez a második magyar monográfia címére támaszkodva az *A fenomenológia keletkezése mint filozófiai probléma. Egy filozófiai forradalom genealógiája* munkacím kínálkozhatna).

Az alábbiakban áttekintem e lehetséges monográfia viszonyát a jelen kutatás keretein belül létrejött eredményekhez (megkísérelve azokat elhelyezni a nemzetközi kutatás vonatkozó kontextusaiban), valamint kitérek a megvalósításhoz szükséges feltételekre.

A lehetséges monográfia az alábbi fejezetkből állhatna:

1. A könyv nyitófejezete épülhetne a második magyar monográfia 2. fejezetére, amely a Fenomenológiai Mozgalom kialakulása fő aktorainak (Johannes Daubert, Edmund Husserl) egyetemtörténeti kontextusát és a korabeli német filozófiai életben betöltött szerepét rekonstruálja. A kontrafaktuális hipotézisek kontrollált használata mellett ebben a szövegbázisban talán innovatívnak és nemzetközi érdeklődésre esetleg számot tartónak gondolhatjuk a korabeli német egyetemi filozófia ma már elfelejtett szerzőinek

és kontextusainak (pl. az *Ueberweg*-kézikönyvek változó kiadásainak elemzésével elvégzett) feltárását, különösen ha a szóbanforgó nemzetközi monográfia németül íródna.

2. Ezután egy nem-lineáris időbeli szerkesztési elemként Brentano 1874-es bécsi fellépésének (vö. BRENTANO 1874a; 1874b) az első magyar monográfia 1.1., 1.3., 1.4. szakaszaiban található rekonstrukcióját vehetnénk alapul (a *Pszichológia...* keletkezéstörténete, Brentano intellektuális biográfiája és a bécsi kinevezést megelőző évek mikrotörténelme), amely módszertani szempontból – és annak megfelelően, remélhetően tartalmi szempontból is – szintén különlegesnek gondolható a periférikus források (pl. korabeli sajtócikkek) intenzív használata révén, ami az első magyar monográfia vonatkozó fejezeteit jellemezte.
3. A lehetséges könyv egyik legkomplexebb, talán több fejezetre kiterjedő része lehetne a fiatal Husserl intellektuális pályájának elhelyezése a Brentano-iskola periferiáján. Erre már az első magyar monográfia 3.5., 4.1., 4.2. szakaszaiban kísérletet tettem, azonban azokat aktualizálni kellene éppen a kutatás során elért és nemzetközi tanulmányokban közölt eredményekkel (lásd 2.3. szakasz fentebb, különösen a Brentano-iskolán kívüli kontextusok tekintetében). Mérlegelendő, hogy ne alakítsuk-e át ezt a fejezetet módszertani szempontból vállaltan konstelláció-elemzéssé, amely esetben kiegészítésként kínálkozhatna a Brentano(-Marty)-Sigwart vita mint a korai fenomenológia és az 1880-as évek német filozófiai élete közti kapcsolat lehetősége. Ezt kiegészíthetnénk a vita további történetének folytatásával – kitekintve a Husserl-Frege-kapcsolatra az [NE17] nemzetközi előadásban képviselt tézis mentén –, aminek további előnye lehetne, hogy a könyv ebben az esetben mintegy évtizedenként folyamatosan bemutatná a korai fenomenológia és a korabeli német filozófiai élet kapcsolatait (ami ismét csak különösen számot tarthatna a német nyelvű szakmai publikum érdeklődésére).
4. A lehetséges monográfia másik tartalmi csomópontját a második magyar monográfia majd' 60 oldalas 3. fejezete alkothatná az *in statu nascendi* Fenomenológiai Mozgalom történeti-fogalmi értelemalakzatainak elemzéséről. Ezt még részletesebben, időben tovább kiterjedve folytathatnánk (értelemszerűen ezt is több fejezetre bontva). Ezen rész külön előnye, hogy Palányi Menyhért és Enyvvári Jenő szerepének elemzése révén egyúttal a korabeli magyar filozófusok a fenomenológia keletkezésének egyetemes filozófiatörténetében betöltött szerepe is bemutathatóvá válik (elkerülve mind a mesterséges alulhangsúlyozás, mind a mesterséges túlhangsúlyozás veszélyeit).

5. A lehetséges monográfia a befejező fejezetben bemutatandó konklúziója – a munkacím filozófiai felhangjának megfelelően – lehetne filozófiatörténet-elméleti, amire már a második magyar monográfia 1. fejezetében, csakúgy mint a kutatás *spin-off* eredményeiben (lásd 2.3. szakasz fentebb, illetve [NE3] nemzetközi előadás) kitekintést tettem.

Amint ez a projekt eredményei alapján lehetséges újabb nemzetközi monográfia tartalmának fenti áttekintéséből több ponton kiviláglott, célszerű lenne ezt a munkát az angol helyett német nyelven készíteni. A közvetlen gyakorlati előny (ti., hogy nem kell a zömében német idézeteket idegen nyelvről egy másik idegen nyelvre fordítani) ez azzal az érdemi előnnyel járhatna, hogy a német szakmai és tágabb olvasóközösség feltehetően érdeklődne egy olyan mű iránt, ami az ő intellektuális-kulturális történetük egy fázisával foglalkozna (illetve integráns módon bemutatná egy lokális történet, ti. a magyar filozófiatörténet szerves részvételét abban).

A megvalósíthatóság szempontjából egy praktikus nehézség, hogy a nagy német bölcsészettudományi kiadók általában jelentős összegű kiadási hozzájárulást követnek, ami a nyelvi korrektúra mellett további komplikáló tényező lehet. Ennél egy filozófiailag relevánsabb nehézség abban áll, amit a második magyar monográfia szövegében (lásd kül. 119. o.) többször szóvá tettem, nevezetesen a müncheni és göttingeni fenomenológus-kör dokumentumainak (pl. a Reinach-levelezés) forráshelyzetében. Ezek a dokumentumok egyrészt valamennyire ismertek, és sporadikus, a szakirodalomban kézről-kézre hagyományozódó idézetek forrásai, másrészt tudományos feldolgozásuk és kritikai kiadásuk még nem történt meg (éppen a fentebb említett Karl Schuhmann tragikus hirtelen halála miatt). A második magyar monográfiában ezt a helyzetet a szakirodalmi források intenzív használatával (pl. egy Reinach-levélhely három részleges idézésből történő rekonstruálása, lásd. 111-112. o.) igyekeztem áthidalni, azonban egy nemzetközi monográfia esetén, ami igényt tart arra, hogy a végső szót fogalmazza meg bizonyos kérdésekről, szükséges ezen források előzetes extenzív feldolgozása. A jelen sorok szerzőjének ugyan alkalma volt már valamelyest betekinteni a korai fenomenológia e sajátos feldolgozottságú forrásaiba, így fel tudja mérni a feladat nagyságát, azonban bizonyos problémák mindenképpen vannak: Egyrészt e források feldolgozásához egy huzamosabb külföldi tartózkodás lenne szükséges (illetve jelentős másolási-digitalizálási költségek). A filozófiailag relevánsabb aspektusa a problémának abban rejlik, hogy szubtilis, de fontos különbség van egy forrás *forráskiadói* feldolgozása, illetve egy téma a feldolgozott forrásokra épülő monografikus *szakirodalmi* feldolgozása között, azaz először forráskiadói munkára lenne szükség. További gyakorlati nehézség, hogy a tudomány természetének megfelelően feltehetően konkurenciahelyzet van a specifikusan a Fenomenológia Mozgalom

keletkezésére irányuló (azaz nem az Edmund Husserl filozófiájának fejlődésére irányuló, amivel az elkészült és bírálat alatt lévő nemzetközi monográfia is foglalkozik), a lokális tudományos nyilvánosság terein bemutatott eredmények nemzetközi közlésében (lásd pl.: Daniel Roland Sobota: *Narodzinny fenomenologii z ducha pytania. Johannes Daubert i fenomenologiczny rozruch*, Varsó, 2017).

A dilemma feloldását az a felismerés jelentheti, hogy – a projekt eredményei alapján lehetséges újabb nemzetközi monográfia munkacímevel összhangban – ez a könyv nem pusztán a Fenomenológiai Mozgalom keletkezésével foglalkozna, hanem 1. azt egy olyan történet formájában kísérelné meg rekonstruálni, ami különös figyelmet fordít a nemtriviális történeti komplexitásra és az azokból eredő értelemeltolódásokra és komplex értelemgenezisekre, valamint 2. mindezt egyben egy filozófiatörténet-írási esettanulmányként is tekinti. Egy ilyen munka tehát komplementer jellege révén nem lenne veszélyeztetve esetleges konkurens vállalkozásoktól, hanem kifejezetten profitálhatna azok forrásfeltáró munkájából. Annál is inkább, mivel, amint a fenti áttekintés bemutatta, ez a munka nem kizárólag a müncheni és göttingeni fenomenológus-körök speciális forráshelyzetű kiadatlan forrásaiból táplálkozna (melyek feldolgozásáért tagadhatatlanul verseny folyik), hanem periférikus források jóval tágabb köréből (pl. korabeli újságcikkek), illetve – ennek tematikus megfelelőjeként – egyszerre foglalkozna a Brentano-iskola korai perifériájával, azzal az intellektuális-kulturális transzferfolyamattal, ahogyan a fiatal Edmund Husserl révén ez a gondolat a Brentano-iskola (bécsi) szemi-heterodox perifériájáról német filozófiai közegbe átkerült. A tematika és a forrásbázis ilyen tágabbra szabása csökkentené vállalkozásom veszélyeztetettségét egy specifikus forráscsoport konkurens feldolgozásának fejleményei által, ráadásul éppen ez a tágabb tematika és forrásbázis a jellemző a két magyar monográfiának (illetve, más témában, ugyanez a forráskezelés és módszertan a jellemzője az elkészült és bírálatra bocsátott angol Husserl-monográfiának).

Mindez egyben azt is jelenti, hogy egy ilyen folytatás első lépése a filozófiatörténet mint filozófiai probléma *teoretikus* vizsgálata kell legyen, s csak azt, illetve az arra vonatkozó eredmények esetleges magyar monografikus publikálását követhetné a jelen megvalósíthatósági tervben felvázolt további nemzetközi monográfia realizálása egy arra alkalmas (azaz a huzamosabb idejű külföldi tartózkodásra, a nyelvi korrektúrára és a külföldi kiadói hozzájárulásra megfelelő mértékű és a szükséges módon felhasználható forrást biztosító) másik pályázat keretében.

Szakirodalmi hivatkozások (a kutatási projekt keretében készült közleményeken kívül)

- AMBRUS GERGELY 2015. *Tudományos elmefilozófia. A parallelizmustól a materializmusig.* Budapest: L'Harmattan.
- BAYERTZ, KURT – GERHARD, MYRIAM – JAESCHKE, WALTER (SZERK.) 2012. *Der Ignorabimus-Streit.* Philosophische Bibliothek, 620. Hamburg: Meiner.
- BEISER, FREDERICK C. 2014. *After Hegel. German philosophy 1840-1900.* Princeton: Princeton University Press.
- BRENTANO, FRANZ 1874a. *Psychologie vom empirischen Standpunkte.* Leipzig: Duncker & Humblot.
- BRENTANO, FRANZ 1874b. *Ueber die Gründe der Entmuthigung auf philosophischem Gebiete. Ein Vortrag gehalten beim Antritte der philosophischen Professur an der k. k. Hochschule zu Wien am 22. April 1874.* Wien: Wilhelm Braumüller.
- DU BOIS-REYMOND, EMIL 1872. *Über die Grenzen des Naturerkennens.* 2. kiadás. Leipzig: Veit & Comp.
- ENYVVÁRI JENŐ 1918. *Philosophiai szótár.* Budapest: Franklin.
- FEHÉR M. ISTVÁN 2013. Fenomenológia mint szigorú tudomány: az álmod végigálmodtuk? In VARGA PÉTER ANDRÁS – ZUH DEODÁTH (SZERK.) *Kortársunk, Husserl. Tanulmányok a 150 éves Edmund Husserl filozófiájáról.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 19–44.
- FEHÉR M. ISTVÁN 2015. Filozófusok vitái, különös tekintettel a XIX-XX. századra. In FEHÉR M. ISTVÁN – KISS ANDREA-LAURA – LENGYEL ZSUZSANNA MARIANN – ET AL. (SZERK.) „Vitában egymással”. *Filozófusok disputái, kontroverziái.* Budapest: L'Harmattan. 25–64.
- HUSSERL, EDMUND 1900. *Logische Untersuchungen. Erster Theil. Prolegomena zur reinen Logik.* Halle: Max Niemeyer.
- HUSSERL, EDMUND 1901. *Logische Untersuchungen. Zweiter Theil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis.* Halle: Max Niemeyer.
- HUSSERL, EDMUND 1994. *Briefwechsel.* SZERK. KARL SCHUHMAN – ELISABETH SCHUHMAN. *Husserliana Dokumente*, 3. 10 köt. Dordrecht: Kluwer.
- HUSSERL, EDMUND 2003. *Transzendentaler Idealismus. Texte aus dem Nachlass (1908–1921).* SZERK. ROBIN D. ROLLINGER – ROCHUS SOWA. *Husserliana*, 36. Dordrecht: Kluwer.
- KUSCH, MARTIN 1995. *Psychologism. A case study in the sociology of philosophical knowledge.* London: Routledge.

- LOHMAR DIETER 2009. Kategoriális szemlélet (A VI. Logikai vizsgálódás 40–66. §§ értelmezéséhez). In VARGA PÉTER ANDRÁS – ZUH DEODÁTH (SZERK.) *Husserl és a Logikai vizsgálódások. Ismeretfilozófia és fenomenológiai filozófia*. Budapest: L’Harmattan. 103–128.
- MORAN, DERMOT 2000. *Introduction to phenomenology*. London; New York: Routledge.
- MULSOW, MARTIN 2005. Zum Methodenprofil der Konstellationsforschung. In MARTIN MULSOW – MARCELO STAMM (SZERK.) *Konstellationsforschung*. Suhrkamp. 74–97.
- MÜNKLER, HERFRIED 2013. *Der Grosse Krieg. Die Welt 1914 bis 1918*. Berlin: Rowohlt.
- OLAY CSABA – ULLMANN TAMÁS 2011. *Kontinentális filozófia a XX. században*. Budapest: L’Harmattan.
- PIPER, ERNST 2013. *Nacht über Europa. Kulturgeschichte des Ersten Weltkriegs*. Berlin: Propyläen.
- RANG, BERNHARD 1979. Einleitung des Herausgebers. In EDMUND HUSSERL *Aufsätze und Rezensionen (1890-1910)*. Husserliana, 22. The Hague: Martinus Nijhoff. ix–lvi.
- ROLLINGER, ROBIN D. 1999. *Husserl’s Position in the School of Brentano*. *Phaenomenologica*, 150. Dordrecht: Kluwer.
- SCHUHMANN, KARL – SCHUHMANN, ELISABETH 1994. Einführung in die Ausgabe. In EDMUND HUSSERL *Briefwechsel*. Husserliana Dokumente, 3. Dordrecht: Kluwer. 1–70.
- SCHWENDTNER TIBOR 2006. Analitikus versus kontinentális filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*, 50/1–2, 1–15.
- SCHWENDTNER TIBOR 2008. *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. Budapest: L’Harmattan.
- SIGWART, CHRISTOPH 1873. *Logik. Erster Band. Die Lehre vom Urtheil, vom Begriff und vom Schluss*. Tübingen: H. Laupp.
- SIGWART, CHRISTOPH 1889. *Logik. Erster Band. Die Lehre vom Urtheil, vom Begriff und vom Schluss*. Zweite durchgesehene und erweiterte Auflage. Freiburg: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- SPIEGELBERG, HERBERT 1960. *The Phenomenological Movement. A Historical Introduction*. *Phaenomenologica*, 5–6. 2 köt. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- SPIEGELBERG, HERBERT – SCHUHMANN, KARL 1982. *The Phenomenological Movement*. 3. revised and enlarged editon. The Hague: Martinus Nijhoff.
- STEIN, EDITH 2010. *Aus dem Leben einer jüdischen Familie und weitere autobiographische Beiträge*. 3. Auflage. SZERK. MARIA AMATA NEYER OCD – HANNA-BARBARA GERL-FALKOVITZ. Edith Stein Gesamtausgabe, 1. Freiburg: Herder.
- TILITZKI, CHRISTIAN 2002. *Die deutsche Universitätsphilosophie in der Weimarer Republik und im Dritten Reich*. 2 köt. Berlin: Akademie.

- TÖZSÉR JÁNOS – ESZES BOLDIZSÁR 2005. Mi az analitikus filozófia? *Kellék*, 27–28, 45–71.
- ULLMANN TAMÁS 2006. Analitikus és kontinentális filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*, 50/3–4, 227–251.
- ULLMANN TAMÁS 2007. 20. századi „kontinentális” filozófia. In BOROS GÁBOR (SZERK.) *Filozófia*. Akadémia kézikönyvek. Budapest: Akadémiai. 955–1064.
- ULLMANN TAMÁS 2009. Husserl és Kant. In VARGA PÉTER ANDRÁS – ZUH DEODÁTH (SZERK.) *Husserl és a Logikai vizsgálódások. Ismeretfilozófia és fenomenológiai filozófia*. Budapest: L’Harmattan. 178–199.
- ULLMANN TAMÁS 2010. *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás*. Budapest: L’Harmattan.
- VAJDA, MIHÁLY 2016. Wie ich aus der Minderjährigkeit des Marxismus mit der Hilfe der Phänomenologie herauswuchs? *Horizon. Studies in Phenomenology*, 5/1, 54–69.
- DE WARREN, NICOLAS 2014. The First World War, Philosophy, and Europe. *Tijdschrift voor Filosofie*, 76/4, 715–737.
- WILLARD, DALLAS 2012. Realism Sustained? Interpreting Husserl’s Progression into Idealism. *Quaestiones Disputatae*, 3/1, 20–32.

*

*   *

A vezető kutató szeretné ezúton is megköszönni az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram (OTKA), illetve Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH), valamint a befogadó intézmény, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Filozófiai Intézetének támogatását, ami a kutatás elvégzését lehetővé tette.

„A PD105101 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással az OTKA PD pályázati program finanszírozásában valósult meg.”